

Náboženské motivy ve farmacii

Robert Jirásek

Náboženské motivy a symboly představují velmi zajímavou oblast zkoumání farmaceutické historiografie. Škoda, že konfesijní tematika pronikající do lékárnictví a jeho podoborů, potažmo role lékárníka a farmaceutického asistenta při hledání, objevování, přípravě a dispensaci léčiv, dosud stojí stranou širšího zájmu. Přitom je všeobecně známo, že víra v uzdravení, léčivou moc bylin, stejně jako vhodná slovní sugesce doprovázející expedici a podávání léčiv hraje i dnes velmi důležitou roli v životě pacientů a terapeutů.

Klíčová slova: předkřesťanská éra, éra křesťanství, Kristus jako lékárník, patroni lékárníků a jejich pomocníků, názvy drog, léčiv a galenik, řádové „speciality“, názvy lékáren, lékárenské interiéry a exteriéry.

Religious motifs in pharmacy

Religious motifs and symbols represent a very interesting area of study in pharmaceutical historiography. Unfortunately, confessional issues permeating pharmacy and its subdisciplines and/or the role of a pharmacist and pharmaceutical assistant in searching, discovering, preparing, and giving out medicines still remain out of the main focus. However, it is generally known that, even today, faith in recovery or in the healing power of plants as well as proper verbal suggestion accompanying dispensing and administration of medicines play a very important role in the lives of patients and therapists.

Key words: pre-Christian era, Christian era, Christ as a pharmacist, patrons of pharmacists and their assistants, names of drugs, medicines and galenicals, "specialities" prepared by religious orders, names of pharmacies, pharmacy interiors and exteriors.

Prakt. lékáren. 2012; 8(6): 295–297

„Nemocnému dej pokrm, podej lék, obvaž rány, ptej se po bolestech a mluv o trpělivosti.“
sv. Řehoř Naziánský

Předkřesťanská éra

Vydáme-li se proti proudu času, k počátkům dávného léčitelství, musíme si připomenout, že profese lékaře, lékárníka i duchovního prapůvodně splývala v jednu, totiž léčitelskou. Vyvolený, resp. výjimečnými schopnostmi obdařený příslušník kmene („šaman“), zaříkával živly způsobující zkázu, neúrodu, nemoci a zranění, sbíral rostliny a obstarával další přírodniny, z nichž na ohni či jiným způsobem připravoval primitivní galenika. Později chrámoví kněží vyzvali božstva, přinášeli oběti a modlili se, avšak zároveň také diagnostikovali onemocnění, určovali a prováděli léčení, připravovali jednoduché i složité přípravky a v neposlední řadě ordinovali dietu, cvičení, léčebný spánek atd. V Ebersově papyru, sepsaném v 16. stol. před Kr. kněžským kolegiem v Thébách, avšak objeveném, resp. zakoupeném až r. 1872 v Egyptě, je pak zmiňován bůh **Rha**, „litující nemocné“.

Léčitelstvím se zabývali taktéž **Levité**, starozákonní židovský kněžský rod, jediný s tímto privilegiem (12).

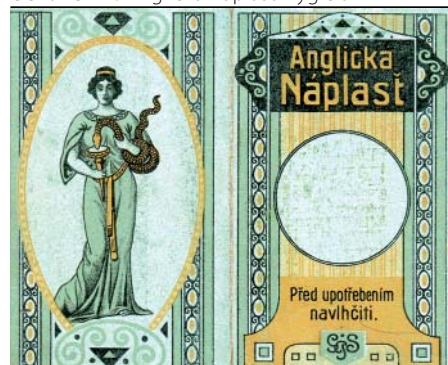
Starověké božstvo, tedy bytosti svými schopnostmi vysoce přesahující pozemskou dimenzi člověka, mělo nejen chránit lidstvo před onemocněním, ale přispět též k „osvícení“ léčitele, aby „měl šťastnou ruku“ a vybral optimální

metodu léčby a aby vynaložené úsilí přineslo úlevu od bolesti a trápení (16). K nejvýznamnějším představitelům antických božstev patřil **Apollón**, dále **Asklépias** a jeho dcery **Hygieia** a **Panakeia**. Pro zajímavost: v pražské Myslíkově ulici se zachoval překrásný dřevěný výklad lékární U sv. Vojtěcha (otevřené PhMr. Otakarem Bílým v r. 1900) s reliéfem bohyně Hygiey v nadživotní velikosti, jehož autorem je žák J. V. Myslbeka, akademický sochař prof. Quido Kocian (1874–1928). Je bezpochyby záslužné, že výkladní skříň i dům, ve kterém se lékárna dodnes nalézá, byl prohlášen za kulturní památku (4). Konečně **Hérofilos z Chalcedonu** (reprezentant Alexandrijské lékařské školy) pokládal léčiva za „ruce bohů“ a osoby, které s nimi zacházejí, za „sluhy boží“ (12).

Éra křesťanství

Zjednodušeně lze říci, že po nástupu křesťanství byl léčitelský kult nadále těsně spjat s kněžstvím („omne exordium aut Jehova aut ab Jove“; kniha Exodus (Mojžíš 15, 26): „Já Jehova, tvůj lékař...“); nemoc byla chápána jako Boží trest, zdraví jako důkaz Boží milosti. Proroci ve svých textech zmiňují přípravu léčiv a zároveň radí odevzdat se do rukou Božích (12). Apokryfní kniha Sírach hovoří o léčivých rostlinách a jejich významu pro lidské zdraví, stejně jako o roli lékaře a lékárníka coby léčitelů: „Hospodin stvořil léčivé byliny ze země a moudrý člověk se jich neodříká, ... jimi léčí a tiší bolest,

Obrázek 1. Anglická náplast Hygieia

Obrázek 2. Augustiniánské pilulky

lékárník z nich připravuje lék...“ (Sír 38:4,7); řadu pokynů zdravotnického a deontologického (řeky *to deon* = mít povinnost) charakteru nalézáme v Novém zákoně (např. v Evangelii sv. Marka).

Obrázek 3. Máří Magdaléna

Obrázek 4. Sůl sv. Jáchyma

ZÁCPU
odstraní spolehlivě dieteticko-výživný přípravek

„Sůl sv. Jáchyma“

Upravuje ideálně stolicí!
Zabraňuje tloustnutí!

1/1 krabice Kč 25.— 1/2 krabice Kč 15.—
Ve všech lékárnách a drogeriích.

„GEKA“ spol. s r. o., Praha X., Palackého 54.
Hlavní sklad:
Urban & Dr. Stein, Praha XVI., Tř. svornosti 24.

Obrázek 5. Inzeráty lékáren

Lekáreň
u „Božského Srdca“

Ph. Mr. F. Salzberger
Žilina
Masarykova ul. 19.
Telefon číslo 324.
156

Julius Thaller
lekáreň k svätému Jozefovi
Trenčín
Durčeková ul. 10. Telefon 114.
274

Sv. Augustin (4. stol. po Kr.) v díle „De nuptiis et concupiscentia“ pranýřuje předražování léčiv a podávání jedů a abortiv pokládá za vraždu; **sv. Tomáš Akvinský** (13. stol. po Kr.) odsuzoval machinace a praktiky nesvědomitých lékárníků (prodej starých, prošlých léčiv, nedovolený prodej jedů a svévolné nahrazování léčiv jinými, líbivějšími) (12).

Křesťanské učení zatlačilo antická božstva do zapomnění. Jejich místo zaujal trojjediný Bůh, na Zemi zastoupený Ježíšem Kristem. Kristus ve své osobě, resp. skrze své konání (navštěvování a uzdravování nemocných, křtění mrtvých, soucit se strádajícími atd.), dokládá propojení léčitelství v nejširším slova smyslu na jedné straně a niterné spirituality na straně druhé. Člověk se zřekne dosavadního stylu života, tj. přijme křest, obrodí své smýšlení a hodnotové spektrum, vysloví se pro bezpodmínečnou lásku k bližnímu, a tím dochází k duchovní údravě a věčné spáse.

Kristus jako lékárník je zpodobňován na obrazech od počátku 17. století. Většinou stojí za tálou, obklopený repozitorem se stojatkami a na ručních vážkách odvažuje ze stójatek opatřených nápisy „víra“, „naděje“ a „lásky“. Výjev často doprovázejí úryvky z evangelií nebo Starého zákona (16).

Patroni lékárníků a laborantů

Lékárníci a laboranti se ve srovnání s jinými profesemi pyšní nezvykle vysokým počtem ochránců (11). Není třeba blíže představovat dvojčata – svaté Kosmu a Damiána, stejně jako sv. Rocha, sv. Šebestiána nebo svatou Máří Magdalénu. K méně známým patronům pak patří např. evangelista Lukáš, sv. Pantaleon, sv. Jan Damascénský a archanděl Michael a Rafael (2, 5, 7, 8, 10, 15, 19). K jejich identifikaci slouží tzv. atributy (tj. předměty), se kterými jsou zpravidla zobrazováni (17). V případě Marie Magdalské se konkrétně jedná o masťovku/masťovky, neboť podle evangelií byla jednou z žen, která se vydala ke Kristovu hrobu, aby vonnou masť posmrtně ošetřila rány na jeho těle, vzniklé v důsledku bičování a ukřižování. Motivy ze života ochránců lékárníků a jejich pomocníků se často objevovaly ve výzdobě lékárenských oficín a výkladů.

Papež Inocenc III. (ve funkci v letech 1198–1216) nařídil lékárníkům zúčastňovat se bohoslužeb a procesí ke svatým Kosmovi a Damiánovi. Církevní synod konaný v Paříži (1429) zplnomocnil lékárníky ke křtu novorozenců, pokud se ocitli v nebezpečí smrti, a k nabádání nemocných, aby nejpozději dva dny od vzniku nemoci přijali svátost smíření (= vyzpovídali se) a tělo Páně (12).

Názvy léčivých rostlin, drog a anorganických léčiv

S konfesijními motivy se setkáváme také v botanických či zlidovělých pojmenováních léčiv a drog. Třezalka tečkovaná byla nazývána „bylinou sv. Jana“, divizna jako „hůl sv. Petra“, vlaštovičník jako „celidon“ (*coeli donum* = nebeský dar); v zahradě přírodovědecké fakulty UK na pražském Albertově roste oman Kristovo oko (*Inula oculus-christi* L., Asteraceae).

Na etiketách stójatek, smaltovaných štítcích či malovaných čelech zásuvek v historických lékárnách nalézáme nápisy jako *Pulvis jesuitarum* („jezuitský prášek“, Plv. cort. chinae), *Species jesuitarum* („jezuitský čaj“, Herba chenopodii), *Semen sancti Ignatii* (Semen strychni ignatii) atd.

Z léčiv uvedme např. *Glac(ies) Mariae* – led Mariin, Mariiny slzy, tj. průsvitné krystaly síranu vápenatého, používaného k terapii osteoporózy atd. (9).

Názvy galeník

Dispensatorium Mikoláše Salernského (12. stol.) mj. zahrnuje přípravky pojmenované podle světců nebo starozákonních proroků – např. „Esra“, „Paulus“, „prášek Šalamounův“, „náplast boží milosti“ apod. (12) V historických receptářiích se dochovaly předpisy na galenika, jako např. *Unguentum apostolorum* („apoštolská masť“, připravovala se z 12 složek, tedy stejného počtu jako bylo apoštolů Páně), *Tinctura episcopalis*, *Oleum Sancti Jacobi* (= Oleum hyosciami coctum), *Guttae Sancti Jacobi* (= Tinctura aloës composita) (1). Pod názvem *Manus Christi perlata* se v lékárnách prodávaly pastilky potahované perletí.

Mnohé církevní řády připravovaly „speciality“, které prodávaly věřícím i mimo klášter. Tyto přípravky byly vítaným zdrojem příjmů, pochopitelně k velké nelibosti světských lékárníků (3): např. karmelitánský líh („karmelitánské kapky“), vyráběný bosými karmelitány od 1. čtvrtiny 17. století ve Francii, posléze též v Praze (6) pod názvem Aqua melissae composita, uvedená i v Obnoveném pražském dispensatoriu (1750), „plaský prášek“ připravovaný cisterciáky v Plasích, „kapucínský balzám“ (vyráběný kapucíny při Loreť v Praze na Hradčanech), „klementinské pilulky“ (jezuity) (3), „augustiniánské pilulky“, „benediktinský zubní elixír“ atd. Proslulé byly také „Mariazellské žaludeční kapky“, „Pravý anglický (andělský) zázračný balzám“, „Kneippovy počistivé pilulky“ a přípravky nabízené pod názvem „Léčiva faráře Heumanna“, jejichž distributorem pro ČSR byla Braunerova lékárna „U bílého lva“ v Praze na Příkopech (13).

Názvy lékáren

Je přirozené, že vzhledem k silné katolické tradici se náboženské motivy a symboly odrazily i v názvech lékáren (21). Pohledem do Lékárnické ročenky z r. 1936 lze zjistit, že tehdy v Československé republice existovalo dvanaást lékáren „U svaté trojice“, jedenáct lékáren „U Spasitele“, dvanáct lékáren „U Salvátora“, deset lékáren „U anděla strážce“ (14). Z jiných let byla známa lékárna „U dobrého pastýře“ v Litovli (proslula výrobou oblíbeného mazání „Salviol“), „U Božího oka“ v Jilemnici, „U sv. Huberta“ v Brně, „U sv. Anny“ v Písku, „U sv. Ducha“ v Brtnici, „U Panny Marie Vítězné“ opět v Brně atd.

Závěr

Konfesionální tematika a symboly sehrávaly po celá staletí důležitou roli při označování léčiv, léčivých přípravků, lékáren i při vlastní dispensaci. Byly též součástí každodenních aktivit konaných ve prospěch trpících a umírajících. Pro ilustraci může posloužit historický fakt, že na táře nemocniční lékárny v klášteře alžbětinek v Praze stávala dřevěná polychromovaná soška Panny Marie Bolestné se srdcem v podobě skříňky, kterou se prokládala vydávaná léčiva. Věřilo se totiž, že léčiva vložená do této skříňky získávají zvláštní účinnost (20).

Existuje snad lepší příklad doufání až bezmezného důvěry v nadpřirozenou pomoc a přimluvu?

Autor děkuje provinciálovi řádu milosrdných bratří Martinu Mackovi za laskavé svolení k fotografování v kostele sv. Šimona a Judy v Praze.

Literatura

1. Arends J. Volkstümliche Namen der Drogen, Heilkräuter, Arzneimittel und Chemikalien. Berlin a Heidelberg: Springer-Verlag, 2005.
2. Bohové a svatí jako patroni nemocných a učitelé lékařů. *Terapeutické zprávy* 1933; 5: 250–253.
3. Černý K. Klementinské pilulky. Apatyky jezuitských kolejí a jejich spor s pražskými lékárníky. *Dějiny a současnost* 2004; 26: 12–14.
4. Čížinská H. Interiéry vybraných pražských lékáren od konce 19. století do 30. let 20. století. *Historický separát k počtě Dobroslava Líbala*, 2001.
5. Ekert F. Církev vítězná. *Životy Svatých a Světíc Božích*. Praha: nákladem Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1894.
6. Ekert F. Posvátná místa král. hl. města Prahy. Praha: nákladem Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1883.
7. Gerlitt J. Kosmas a Damián, patroni lékařů. *Měsíčník Ciba* 1936; 3: 894–897.
8. Giesen MJ. Zwei seltene Apothekerheilige: St. Lukas und St. Pantaleon. *Deutsche Apotheker-Zeitung* 1951; 91: 692–693.
9. Janda K. *Synonyma pharmaceutica*. Praha: E. Weinfurter, 1923.
10. Jirásek R. Svatý Pantaleon – patron lékárníků a ochránce nemocných. *Zdravotnické noviny* 2011; 60: 32.
11. Kolář J. Lékárníci mají více patronů než jiné profese. *Časopis českých lékárníků* 2009; 81: 22–23.
12. Krajanský A. Deontologické základy starých lékopisů. *Časopis českého lékárnictva* 1926; 45: 8–14, 23–25, 44–49, 59–65, 77–81, 92–97, 106–109, 122–126.
13. Léčebná kniha faráře Heumanna. Praha: Melantrich, rok vydání neuveden.
14. Lékárnická ročenka 1936. Praha: nákladem Svazu čsl. lékárnictva, 1935.
15. Poutník z Prahy. Kalendář katolický na obyčejný rok po Kristovu narození 1859. Praha: nákladem Bedřicha Stýbla, 1858.
16. Rusek V. Ochránci zdraví. *Zdravotnické noviny* 2008; 57: IV–V.
17. Ryneš V. Atributy světců. *Roztoky: Oblastní muzeum*, 1969.
18. Valášková L. Farmaceutická muzea a sbírky. *Zdravotnické noviny* 2008; 57: IV–V.
19. Vlček E, Matějka J. Lebka sv. Lukáše z pražské katedrály sv. Víta. *Fyzická osobnost třetího evangelisty. Vesmír* 2000; 79: 577–578.
20. Vostřebalová V. Z dějin klášterní lékárny Alžbětinek v Praze. *Českoslov. Farm.* 1967; 16: 148–151.
21. *Zdravotnická ročenka Československá*. Praha: nákladem akc. spol. Piras, 1933.

Článek přijat redakcí: 25. 8. 2012

Článek přijat k publikaci: 2. 10. 2012

Robert Jirásek
robert.jr@centrum.cz